

GÁNGÓ GÁBOR

Középkor és modernitás

Két ismeretlen Eötvös József-tanulmány az emigráció időszakából

A jelen szövegközlés kereteiben magyar fordításban közreadott két német nyelvű Eötvös-tanulmány, a *Szabad verseny (Concurrenz)*¹ és a *Hűbériség (Feodalität)*² több tekintetben már egyértelműen az *Uralkodó eszmék* első kötetének kérdésfeltevéseit előlegzi meg, illetve láncszemekként kapcsolódik azon gondolkodói út egyes elemei közé, melyek Eötvös útját jelzik az emigrációs évek legelső, 1848 végi írásaitól a nagy államtudományi mű gondolatmenetei felé. Sőt a szövegek már arról tanúskodnak, hogy Eötvös a történeti háttéranyag gyűjtésének és a fogalmi elemzések felé vezető töprengéseknek a vége felé jár. Nem politikai publicisztikát művel immár, hanem történeti esszét ír, amelyekben már, időben is és tematikusan is, jelentősen eltávolodik az 1848 utáni Ausztria aktuális politikai kérdéseitől. A szövegek nem is tartalmaznak közvetlen utalásokat az osztrák birodalomra vagy annak egyes országaira.

E sajátosságok egy módszertani-interpretációs kérdést is felvetnek: a tanulmányok esetében az eszmétörténeti megközelítés, az osztrák politikai tradíció szövegösszefüggésbe való visszaállítás módszere korántsem magától értetődő, és semmiképpen sem az egyetlen útja a szövegelmzésnek. A jelen írások egyfelől ráirányítják a figyelmet arra, hogy a kutatásnak előbb-utóbb szembe kell néznie azzal a feladattal, hogy rekonstruálja a történetíró és történetfilozófus Eötvös nézeteit és törekvéseit. Az alábbiakban közzétett esszé vizsgálata a szempontból megkerülhetetlen lesz – azután, hogy sor került az *Uralkodó eszmék* kritikai elemzésére, vagyis azon szövegére, amely a történeti műveltségről és történetsszemléletről a legkifejezettebb formában ad számot. Másfelől pedig alkalmasint a kutatások előrehaladtával Eötvös másik nagy történetírói vállalkozásának, a kultúrtörténeti szintézistervnek a keretei között is ki kell majd jelölni a tanulmányok helyét.

A kontextuális megközelítésnek azonban a jelen esetben is megvan a maga haszna. Láthatóvá teszi ugyanis azt a mélyen rejtőző strukturális folyamatosságot, amely Eötvös 1848 és 1850 közötti szövegeire jellemző. Eötvös szerteágazó történeti műveltségére támaszkodik az osztrák birodalom újjászervezésére vonatkozó javaslatai megfogalmazása közben, s másfelől térben és időben eltávolodó elemzéseinek hátterében is ott rejtőzik az osztrák állam jövőjének alapdilemmája.

A politikai fejleményekre való utalások hiánya jelentősen megnehezíti a szövegek keletkezési idejének pontos meghatározását. A *Szabad verseny* című tanulmányban mindazonáltal mégiscsak akad két olyan utalás, amelyek révén keletkezését aggályok nélkül 1850 körülre tehetjük. Az egyik az „Ereignisse der letzten Zeit” („az elmúlt időszak eseményei”) kifejezés, amely egyértelműen az 1848-as forradalmakra utal, és amely kizárólag az emigrációs korszak írásaira jellemző. Ezen túlmenően a szöveg Adolphe Thiers-nek a szabad gazdasági versenyről írott munkájának (*De la propriété*, 1848) említése révén közvetlenül kapcsolódik egy másik, minden bizonnyal 1850 első hónapjaiban keletkezett Eötvös-írás, a *Pauperizmus*³ tematikájához, amely az ipari korszak társadalmi velejárójával, a tömeges szegénységgel foglalkozik. Ugyanakkor Eötvös a *Szabad verseny*ben már szélesebb értelemben véve használja a konkurencia fogalmát: közgazdasági jelentését kitágítva, a modernitás kora társadalmi szer-

¹ Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára (a továbbiakban: OSzK Kt.) Fol. Hung. 1521., 277-278. ff.

² OSzK Kt. Fol. Hung. 1521., 358-365. ff.

³ Szövegét magyar fordításban lásd: Gángó Gábor: Thiers, Engels és a kereszténység szelleme. Eötvös József a pauperizmusról. Századok, 130. évf. 1996. 1. szám, 135-146.

veződésének fő jellemző jegyévé teszi: „A középkor valamennyi viszonya előjogokon alapult: a francia forradalom után az előjogok helyét egy csapásra a szabad verseny foglalta el. A nagy, végtelen változás nem korlátozódott az élet és az ipar egyes ágaira, hanem kiterjedt az egész életre, valamennyi kapcsolatra, aminek révén az ember dicsőséget vagy kenyeret szerezhet magának.”

Az idézet egyben azt is mutatja, hogy Eötvös, jóllehet ezen írásában is a francia forradalom korszakos jelentőségét hangsúlyozza, ám ezt immár azzal a fontos különbséggel teszi, hogy a súlypontot a politikai változásokról a társadalmi átalakulásra helyezi át. Egy korábbi tanulmányában, *A francia forradalom történetében*,⁴ amit szintén az emigrációs évek alatt írt, még a politikai intézményrendszer átalakításában látta a francia forradalom fő célját. Az *Uralkodó eszmék* vonatkozó utalásai alapján aligha tévedünk, ha a szemléletbeli fordulat hátterében Lorenz von Steinnek a francia forradalom társadalomtörténetéről írott trilógiájának ekkoriban megjelent első kötetét véljük felfedezni. Stein *Der Begriff der Gesellschaft und die sociale Geschichte der französischen Revolution bis zum Jahre 1830 (A társadalom fogalma és a francia forradalom társadalomtörténete az 1830. évig)* című munkáját⁵ egyébként az Eötvössel sok tekintetben hasonló nézeteket valló osztrák demokrata, Ernst von Violand is egyetértőleg üdvözölte 1850 januárjában azon művének előszavában, amelyben a steini módszert az osztrák birodalom viszonyaira kívánta alkalmazni.⁶

A másik tanulmány, a *Hűbériség* szövege a filológia eszközeivel sajnos nem datálható még ennyire megnyugtatóan sem. Az érvek, melyeket az 1850 körüli keletkezés mellett fel tudok hozni, csak valószínűsítik a feltevést. Illetve az érvek nem is az 1850 körüli keletkezés, hanem csupán az ekkor írott *Pauperizmus* és *Szabad verseny* című szövegekkel fennálló rokonság mellett szólnak. A szövegeket rokonítja egymással az egyszavas, tematikusan megnevező szerzői cím; mindhárom tanulmány lezárt, befejezett szöveg, amelyben az érvelés a kérdésfeltevéstől a történeti érvelésen keresztül a konklúzióig jut el; mindhárom írás olyan témákkal foglalkozik, melyek kifejtése az *Uralkodó eszmék* szövegéből hiányzik, és tematikusan is csupán érintőlegesen bukkan fel. Végezetül: a kézírás sajátosságai a fentieknek nem mondanak ellent, a forradalom utáni szövegek jegyeit viselik magukon.

A *Hűbériség* tartalmi vonatkozásokban is csupán közvetett utalásokat tartalmaz, melyeken keresztül a kézirat az 1848 utáni Ausztriában felmerülő politikai kérdésekhez köthető. E szövegben például Eötvös visszatér a megbékélés nagy témájához, melynek előmozdítását ismeretesen gróf Cziráky Jánoshoz írott 1849. január 31-i levelében jelölte ki a maga számára emigrációs tevékenysége fő céljául,⁷ s amelynek szolgálatába állította több, Bajorországban írott cikkét is.

A *Hűbériség* emelkedettebb antropológiai nézőpontból szemléli a megbékélés kérdését: „Ha az ember rendeltetése a haladás” – írja a tanulmányában Eötvös – „ha az államtudomány feladata az emberiségtől távol tartani a szenvedést, és ezért arról kell gondoskodnia, hogy elkerülje az emberiség konfliktusait önnön rendeltetésével [...], akkor az államtudománynak [...] azt kell meghatároznia, hogy a következő lépések közül melyiket szükséges megtenni.” A tanulmányt Ausztria 1850 körüli politikai viszonyai, a berendezkedő új abszolutisztikus közigazgatás fejleményei felől tekintve szemünkbe tűnhet, hogy Eötvös a hűbériség és az egész középkori politikai intézményrendszer rokonszenvező bemutatásával azt kívánja bizonyítani: az önkényuralmi közigazgatási módszerek alkalmazása korántsem logikailag szükségszerű, korántsem kizárólagos eszköze a forradalmak utáni politikai konfliktusok elkerülésére.

⁴ Eötvös József: *A francia forradalom története*. S. a. r., bev. tan., jegyz.: Gángó Gábor. In: Magyar ritkaságok. Sorozatszerkesztő: Szalai Anna. Budapest, 1990.

⁵ Leipzig, 1850.

⁶ Violand, Ernst von: *Die sociale Geschichte der Revolution in Österreich*. Leipzig, 1850. 3. skk.

⁷ Bárány Eötvös József levele – gróf Cziráky Jánosnak, München, 1849. január 31. In: Eötvös József: *Levelek. Összegyűjt., ford., előszó, jegyzetek* Oltványi Ambrus. Eötvös József művei. Szerkesztőbizottság: Fenyő István, Illés Endre, Pándi Pál, Sötér István, Weber Antal. Budapest, 1976. 216.

tusok kezelésének. Másfelől Eötvös természetesen távolról sem gondol arra, hogy a középkori intézmények valamiképpen is alkalmazhatóak volnának Ausztria viszonyaira. Mindössze olyan működőképes modellt tár az olvasó elé, amely azt mutatja be, hogy a történeti és magánjogi megalapozású struktúrák (melyeknek Eötvös az osztrák birodalom fennmaradása szempontjából oly nagy fontosságot tulajdonít) megőrzése mellett lehetséges a politikai *status quo* és ezzel egyidejűleg a társadalmi-anyagi fejlődés. Épp így a középkori jogszolgáltatás is azt példázza számára, hogy elképzelhető olyan berendezkedés, amely a különféle jogrendszerek egységét a Bach-korszakban alkalmazott központosítás és uniformitás nélkül teremti meg.

Ha azon politikai gondolkodókat keressük, akik szóba jöhetnek az eötvösi törekvések előfutáráiként, akkor mindenekelőtt a lipcsei születésű, ám Bécshez és kultúrájához czernyi szállal kötődő Adam Heinrich Müllerre és kézikönyvére, az *Elemente der Staatskunst*-ra (*Az államművészet elemei*, 1809) kell gondolnunk. Ahogy az irodalomban Nyíri Kristóf már utalt rá, a középkor és „a keresztény-középkori Európához való visszatérés [...] volt Adam Müller eszménye is”.⁸ Adam Müller a maga felfogását a középkorról a 18-19. század azon történetészeivel – mindenekelőtt Ludwig Timotheus Spittlerrel – szemben fogalmazta meg, akik az európai történetfejlődés fő irányának a római jog és a francia *tiers état* individuum-felfogása közötti kontinuitást tartották, és a középkort az emberiség fejlődése egyik mellékvágányának tekintették. Értekezésével Eötvös hűségcsnek tűnik Adam Müller törekvéseihez, aki előadásaiiban szintén hangsúlyozta, hogy „a középkorra vonatkozó dicséreteket nem úgy kell értenünk, mintha azoknak az időknek a társadalmi viszonyai volnának az egyedül kívánatosak, vagy mintha az államművészet minden feladata abban merülne ki, hogy azt a kort visszahozza. Arról van szó, hogy minden politikai élet *elemei* találhatók meg a középkorban”. A középkori viszonyok emlékezetének újraélesztése Müller meggyőződése szerint ellensúlyként szolgálhat azon törekvésekkel szemben, amelyek „politikai metafizikával, avagy fegyverrel egészen új, teljességgel tarthatatlan államokat” kívánnak megkonstruálni.⁹ A *Hűbériség* kézírata azt mutatja, Eötvös szerint Adam Müller elképzelései a forradalmak utáni korban újfent időszzerűvé váltak.

*

A szöveget saját fordításomban közlöm. A fordítások alapjául a két tanulmány Eötvös József történeti és állambölcséleti művei kritikai kiadása német nyelvű folyamának második kötete számára sajtó alá rendezett, emendált főszövege szolgál. Eötvös szerzői jegyzeteire betűkkel utalok, és hátravetve közlöm őket. A sajtó alá rendező magyarázó jegyzetei folyamatos lábjegyzetszámozással kapcsolódnak a szöveghez.

Hűbériség

Annyira hozzászoktunk már ahhoz, hogy az egész feudalizmust semmi egyébnek, mint az emberi nem leigázásának [tekintsük], hogy ma bizonyos bátorságra van szükség annak a kijelentéséhez: e sommás ítélettel igen egyoldalúan jártunk el, sőt, a hűbériség magánjogi jellegzetességét illetően teljesen elfeledkeztünk arról, hogy hatását, sőt mint állami intézménynek, lényegét megvizsgáljuk.^a

Ha egy intézmény mindenütt majdnem egyidejűleg létrejött anélkül, hogy egy hatalmas egyéniség elgondolására visszavezethető lenne; – Ha magát egy évezreden keresztül a legcsosebb ellenfelekkel szemben is fenntartotta; – Ha az emberiség, midőn ennek az intézménynek a befolyása alatt állt, jelentősen előrehaladt; – Végül, ha ez az intézmény, amikor

⁸ Nyíri Kristóf: *Európa szélén*. 17.

⁹ Müller, Adam Heinrich: *Elemente der Staatskunst*. 1. Halbband (*Die Herdflamme. Sammlung der gesellschaftlich-wissenschaftlichen Grundwerke aller Zeiten und Völker*. Hrg. von Othmar Spann. Bd 1). Wien – Leipzig, 1922. 307. skk.

magát felosztatta, mindenütt szabadsághoz vezetett – akkor nem szabad elítélnünk fenntartás nélkül.

Mindez igaz a hűbériségre, sőt oly mértékben igaz, amennyire bármely más intézmény esetében nehezen volna történetileg igazolható.

Ki találta fel a hűbéri rendszert, ki tekinthető a megalapítójának? Vajon a régi germánok Tacitus leírta életéből¹⁰ fejlődött ki, avagy Nagy Károlynak, utódainak vagy elsősorban a Kapetingoknak köszönhető? Hol van az igazi hazája, és találhatók-e történeti adatok arra nézve, hogy egyik nép a másiktól átvette?^b

Ha mindeme kérdések nem válaszolhatók meg, ha annak, aki a hűbéri joggal – mint az emberi fejlődés menetének egyik legérdekesebb részével – komolyan foglalkozott, sokkal inkább az válik világossá, hogy nem lelhető fel egyetlen forrás, amelyből a folyó kizárólagosan ered (sem Nagy Károly és az őt követő uralkodók, sem pedig a nép helyzetüknél fogva nem akarhatták pontosan azt, amit mi már mint általánosan elfogadott jogot találunk) – akkor hát azt kell feltételeznünk, hogy ez az intézmény a körülmények eredőjének tekinthető. A hűbériség, kialakulásának idején, úgy tűnik szemünkbe, mint természetes – sőt talán az egyedül lehetséges – kiegyenlítési pont ellentétes érdekek között.

Minden fejlődés csak a fennállóval szembeni ellentét által lehetséges, s ezért nem akadt még intézmény, amellyel szemben létének első pillanatától fogva ellenhatás ne fejlődött volna ki; egy intézmény belső életereje nem azáltal ítéltető meg, hogy egyáltalán nem vagy csak kevesen támadják, hanem azáltal, hogy a támadásoknak ellent tud-e állni; minél erősebb a támadás, és minél tovább ellenáll neki, annál erősebbnek kell tartanunk. A hűbériség ellen a királyság s a nép intézett támadásokat, és mindkettőnek egy évezreden keresztül ellenállt. A fizikai okok – a nemesség jobb fegyverzete és a harc egyenlőtlensége a puskapor feltalálása előtt¹¹ – nagyon keveset számítanak. Minekutána először is nem volt mindig egyedül a jobb fegyverzet a győzelem döntő tényezője: elegendő a római légióknak a barbárokkal vívott harcára gondolnunk.^c Másodszor: miután maga a tény sem egészen igaz; a hűbériség gyakran állt harcban a királysággal és a városokkal, ahol nem számíthatott a jobb fegyverzetre; ennél fogva gyakran alulmaradt e harcban, és még a vereség után sem semmisült meg soha, csak éppen mindig módosult. Ugyanez mondható el a műveltség hiányáról mint a hűbéri viszonyokat fenntartó okról is: tudniillik e viszonyok hiányosságait nagyon korán felismerték, s a nép már a 13. században fellázadt ellene.^{d,12} Minden intézmény addig áll fenn, amíg nem találunk helyette jobbat, s addig nem találunk ilyet, amíg valóban nem létezik. Ez a hűbériségre is vonatkozik.

Az európai emberiség annak a rendszernek az uralma alatt, amit a feudalizmus rendszerének nevezhetünk (a szabad közösségek helyzete és a városszervezet is ide tartozik), mind anyagi, mind szellemi téren jelentősen előrehaladt, sőt a haladás az egyes országokban annál nagyobb volt, minél tisztábban fennmaradtak a feudalizmus alapjai (nagyobb Németországban, mint Franciaországban), s ugyanabban az országban nagyobb a haladás, amíg a hűbériség alapelveihez tartják magukat, mint miután azoktól eltértek. Spanyolország¹³

A hűbériség mindenütt életre hívta a szabadság eszméjét, sőt, ha korunk szabadságmozgalmainak eredetére előítéletektől mentesen próbálunk visszatekinteni, akkor minden mozgalmal sokkal inkább a történeti jognak, mint elméleti filozofémáknak az alapjáról indult ki; a nép – szinte mindenütt – nem filozofikus emberi jogokra formált igényt, hanem azokban

¹⁰ Tacitus, Publius Cornelius (?55-?118): *Germania*, 13. fejezet. A középkor szakirodalmában elterjedt nézet volt, hogy a Tacitus leírta *kisérlet* a vazallusi intézmény előfutára lehetett. Kammler, Hans: *Die Feudalmonarchie. Politische und wirtschaftlich-soziale Faktoren ihrer Entwicklung und Funktionsweise*. Köln – Wien, 1974. (a továbbiakban: Kammler) 57. [A jegyzeteket itt és a továbbiakban a német nyelvű olvasóközönség számára készített kötet kéziratából vettem át.]

¹¹ Kínában már a 8-9. században használták, Európában 1300 körül találták fel.

¹² Utalás a franciaországi kommuna- és csetnekmozgalmakra.

¹³ Eötvös bővebben ki nem fejtett utalása.

a jogokban való részesedésre, amelyekkel egy része már rendelkezett. Az újkor legnagyobb forradalmának is ugyanaz az alapja, mint a 13-14. század kommuna-mozgalmainak, csupán azzal a különbséggel, hogy itt a mozgalom az egész népre kiterjedt.

Ha tehát a hűbériség elleni általános mozgalomban, valamint abban, hogy az ennek sehol nem tudott ellent állni, a legvilágosabb bizonyítékát látjuk annak, hogy a rendszer, abban a formában, ahogy fennállt, korunkra nem volt alkalmazható, hogy a rendszer mindegyik hibás részéből állt, akkor másfelől azt is el kell ismernünk, hogy a rendszerben sok hiányossága mellett egészséges részeknek is lenniük kellett. S ha ez kétségkívül a magánjogi viszonyokban ismerhető fel, akkor valószínűleg a hűbériség azon részében, amely az államjogi viszonyokra vonatkozott.

S így is van.

A középkor történetében két nagyszerű eszmével találkozhatunk (melyeket egyébként meg nem valósított soha).

A nyugati kereszténység egységének a pápa és a császár által reprezentált eszméje.

A világi hatalomnak az egyházi hatalom alá rendelésének az eszméje.

Ahogy mondtuk, egyik eszme sem valósult meg teljes mértékben – ahogy a világtörténelemben általában sem találunk eszmét, melyről ez elmondható lenne –, egyébként ezen eszmék jelentős hatást gyakoroltak az egész középkor fejlődésére, mint ahogyan az is általános világtörténelmi tapasztalat, hogy egy igazán nagy eszme – még ha megvalósítása lehetetlennek bizonyult is – nem mozgatta meg az emberiséget anélkül, hogy valamennyi viszonyra jelentős befolyást ne gyakorolt volna. Amilyen kevésbé adatik meg az emberiségnek, hogy egy eszmét megvalósítson, annyira kevésbé tudja magát kivonni hatása alól.

Az eszmék olyanok, mint a csillagok; aki azt állítja, hogy egy nép egész sorsa a csillagok járásától függ, nem értelmesebb, mint az, aki az egyes ember jövőjét a csillagokból akarja kiolvasni. De ki akarná azért tagadni a csillagok befolyását az egyes ember sorsára. A sarkcsillag a hajót vezeti útján, az égtestek járása növeszti a vetést.¹⁴ Minden, ami sokak számára közös, még ha az egyes emberre befolyása csekély is, egészében nagy hatást kell gyakorolnia, s ez a helyzet az általános, jóllehet soha meg nem valósított eszmék eredményeivel is.

Az egyház fensőbbiségének eszméje meggátolta az abszolút császárság fogalmának létrejöttét.

A császárság eszméje – legalábbis sok esetben – meggátolta, hogy a neki alárendelt királyság és hercegség fogalma szerint legalább abszolúttá ne váljék.

S így előttünk áll, mint a legelső fogalom, mely az egész középkori államjog alapjául szolgál, az, hogy az egész középkorban nincs hatalom, mely felfelé korlátlan volna. Az állam mindenhatóságának eszméje, ahogy azt az újabb történelem megteremtette, a középkorban nem létezett.

A császári és pápai uralkodói címet, s ezáltal a világi és egyházi hatalmat választás útján adományozták. Eltekintünk itt annak kifejtésétől, milyen hatást gyakorolt ez mind a hatalmak kiterjesztésére (mialta a kívánatos állandóság az abszolutizmusra való törekvéssé vált), mind pedig valamennyi jogfogalomra.

Az állam- és magánjogi viszonyok összekapcsolódása – hisz az utóbbiak mindig az örökölhetőség elve felé tartanak – hozzájárult ahhoz, hogy a hűbéri rendszerben igen korán következtetlenség támadjon, s a hűbéri beiktatás, melynek során a legfelsőbb hűbérúrnak a fontosabb hivatalokra nézvést afféle Grand Electeur-nek¹⁴ kellett volna lennie, nagyon korán üres ceremóniává alacsonyodott le. Egyébként ha az egyház igen nagy államjogi befolyását, mindenekelőtt pedig a közvetlenül a birodalomnak alárendelt apátok szuverenitásgait,¹⁵

¹⁴ Az egyik választófejedelem, a brandenbúrgi őrgrof szokásos megnevezése.

¹⁵ Például piaci, vám- és pénzprivilegiumok különféle egyházi immunitásjogok mellett. Wehlt, Hans-Peter: Reichsabtei und König, dargestellt am Beispiel der Abtei Lorsch mit Ausblicken auf Herschfeld,

a német lovagrend szuverén hatalmát,¹⁶ végül pedig választott magisztrátusok által kormányozott városaik nagy fontosságát tekintjük, akkor könnyen meggyőződhetünk afelől, hogy a szuverenitásjogok mekkora részét adományozták szabad választással, és hogyan járult hozzá még ez is a valóban abszolút hatalom eszméjének háttérbe szorításához.

Választott hatalom soha nem lehet valóban abszolút, és nemcsak azért, mert azokhoz, akik a választójogot törvényesen gyakorolják, egy éppoly törvényes visszahívás eszméje közelebb áll annál, semhogy annak néha a gyakorlatban is érvényt ne szerezzenek, hanem azért is, mert teljességgel elképzelhetetlen, hogy azok, akiket a választójog megillet, a legmagasabb államhatalmat magukkal szemben ne kísérelnék meg korlátozni, s e kísérlet számos esetben sikerrel is jár. Szükségtelen itt azokra a választási egyezségekre utalni, melyek a német császártól¹⁷ az utolsó hercegig mindenütt megtalálhatók, ahol választások vannak. Még ott is, ahol a választóbirodalom örökös birodalommal alakult át, legalább a fogalmak ugyanazok maradtak a királyi hatalom jogköréről, és nemcsak Aragónia királyainak híressé vált esküformulájában¹⁸ vagy a karintiai hercegek kevésbé ismert hűségesküjében, hanem szinte mindenütt azt találjuk, hogy – a jogokkal rendelkező osztályok legalábbis – olyan nyelvet használtak a királysággal szemben, amely még a mi időnkben is megbotránkoztató volna, és hogy a Divina favente Clementia – amelyet, úgy gondolom, a német von Gottes Gnaden rosszul ad vissza – akkoriban mint egyszerű cím volt használatos: így „a birodalom gyarapítója” („Augustus”) címet még III. Frigyes¹⁹ is elvett.

Ahogy az uralkodói hatalom a középkorban soha nem tekinthette magát felfelé abszolútnak, és kevés kivételt leszámítva nem is tekintette magát annak, úgy alattvalói, legalábbis a hozzá közelebb álló alattvalók előtt sem tekinthette magát abszolútnak. Az állam hatalmát – mert hiszen senki nem gondolta a középkorban, hogy ez elválasztható volna a kormányzó individuum hatalmának körétől – a kor fogalmai szerint bizonyos törvények korlátozták, melyek az alattvalók hatalmának körét jelölték ki.

Fogalmak, sőt maguk a törvények, szentesítse bár a vallás őket, még soha nem akadályozták meg abban valamely hatalmat, hogy törvényes határain túlterjeszkedjék. A szabadság – amely negatív fogalom, és mindenki számára csupán azt a területet jelöli, melyhez senkinek nincs joga – csak akkor élvezhető a gyakorlatban, ha átfordítjuk fogalmát a pozitív jogokéra: így soha nem létezik jog sokáig a gyakorlatban, melyet nem szentesítenek a körülmények. Ugyanez csett volna meg a középkori szuverenitással: jóllehet fogalmának ellentmond, minden bizonnyal abszolúttá vált volna, ha ez gyakorlatilag lehetséges lett volna.

De ha a középkor viszonyait tekintjük, azt tapasztaljuk, hogy az állam szuverén hatalmának nemcsak elvi, hanem – a neki közvetlenül alárendeltek jogkörében – nagyon is valóságos határai voltak. Ha az államhatalom – a monarcha hatalma – törvényes határain túlra akart volna terjeszkedni – amire őszintén szólva akad példa –, akkor a bárók pozitív hatalma olyan

Stablo und Fulda. (Veröffentlichungen des Max-Planck-Instituts für Geschichte. Bd 28.) Göttingen, 1970. 109. sk.

¹⁶ Az 1648. évi osnabrücki békeszerződés értelmében szerzett a jelenlegi Bajorország frank területein élő szabad nemesség pallosjogot, adószedési jogot és személyes adómentességet. Stetten, Wolfgang von: Die Rechtsstellung der unmittelbaren freien Reichritterschaft, ihre Mediatisierung und ihre Stellung in den neuen Landen. (Forschungen aus Württembergisch Franken. Hrsg. vom Historischen Verein für Württembergisch Franken dem Hohenlohe-Zentralarchiv Neuenstein und dem Stadtarchiv Schwäbisch Hall. Bd 8.) Schwäbisch Hall, 1973. 1.

¹⁷ 1519 és 1792 között, azaz V. Károlytól II. Ferencig tett esküt az újonnan megválasztott császár; esküjének szövege a birodalmi alkotmány részét képezte.

¹⁸ Szövegét lásd: Schmidt, Ernst Alexander: Geschichte Aragoniens im Mittelalter. Leipzig, 1828. 404. sk.

¹⁹ „Semper Augustus – mindenkor a birodalom gyarapítója”: 1806-ig a német-római császárok címe. III. Frigyes (1415-1493, német király 1440-től, császár 1452-től) elvesztette 1450-ben Svájcot, és I. Mátyás magyar király elfoglalta tőle Bécset.

határt jelentett, amelyen nehéz volt keresztüljutni. S az efféle korlátozás a gyakorlatban az alacsonyabb körökben is tovább folytatódott: a magasabb szuverenitásjognak egy alacsonyabb mindenütt ellene szegült; mindenütt olyan hatalmat találunk, mely nemcsak elvben, hanem ténylegesen is korlátozott hatalom volt.

Az állam- és a magánjog azonossága schol sem vezetett el ahhoz, hogy a középkorban mindenütt megtalálható hatalmi tagozódás valamely jó államrend alapelveinek megfelelően jött volna létre. Mivel az emberi gyarlóság miatt az egyéni érdekek az államét a legtöbb esetben megelőzik, ezért a magán- és az államérdekek összekapcsolása révén az utóbbit az előbbinél mindig alárendelték; ezt igazolja az a mód is, ahogyan az állam a középkorban tagolódott. Egyébként ha figyelmesen szemügyre vesszük a középkori királyság törvényes hatalmát, akkor meggyőződhetünk róla, hogy a királyságra ténylegesen csakis azokat a jogokat ruházták rá – azokból azonban majdnem valamennyit –, amelyek nélkül az állam mint egész nem maradhatott volna fenn. Ugyanez mondható el az állam valamennyi, a korona által egésszé egyesített tagjáról, amelyek mindegyikének jogilag csak akkora hatalmi kör járt, amekkorára önmaga fenntartásához szüksége volt. Sőt, ha túl tudjuk tenni magunkat azon a felületességen, amellyel az egész középkorra tekinteni szoktunk, akkor beláthatjuk, hogy az egyes állampolgárnak a középkorban biztosított jogai abban a mértékben váltak korlátozottá, ahogy azt az egésznek a java megkövetelte. Az által az eszme által, hogy minden bírói hatalom az államtól ered, s az alacsonyabb bíróságoktól a legmagasabbig való fellebbezés gyakorlatban megvalósított joga által a jogegység fogalmát – s ez az igazi alapja az állam egységének – a középkorban is fenntartották.

Egyáltalán nem szándékom a középkor apológiáját írni.

Aki elmúlt évszázadok intézményeit nem önnön eszméinek mértékével méri (amely eszmék egy bizonyos idő múlva ugyancsak helytelennek és korlátoznak fognak tűnni), annak erre nincsen szüksége. A középkor intézményei olyanok a számára, mint Rómái, avagy korunkéi: lépések, melyeknek mindegyike szükséges volt ahhoz, hogy az emberiséget közelebb vigye egyre magasabb fejlettségéhez. Csak a fogalmakat kell pontosítani, hogy azután saját ítéletét mindenki maga vonhassa le.

Nem tudom, eljön-e az az idő, amikor egy népnek tisztán egy eszme után adnak intézményeket, s azt sem, ezek célszerűnek fognak-e bizonyulni. A múltban nem találunk rá példát. Az intézmények a körülményekből erednek, az emberi értelem megnyilvánulásai, amely – még ha néha tévelyeg is – végül rátalál arra, ami az adott pillanatban szükséges. Az ésszerűséget – az eszmét –, ami minden intézmény alapja, csak később találják ki, s ezért az intézmények, még ha félreismerhetetlenül megnyilvánul is bennük az emberi szellem bizonyos eszméje vagy iránya, soha nem tökéletes megvalósulásai a fogalomnak, amely alapjukul szolgál. Így van ez a középkor intézményeivel is.

Valaki nagyon helyesen lánchoz hasonlította a középkort, melynek legfelső szeme a királyság. A közvetlen koronahűbéresek az egyetlenek, melyek nyomban hozzá kapcsolódnak. Ezek azután ugyanebben a viszonyban vannak legközelebbi alattvalóikkal, és így tovább, minden lejjebbi tag egy magasabbiktól függ, és a királyság (az állam) az, amely az egészet összetartja. Ha az egész szervezet fenn akar maradni, akkor – a hasonlatnál maradva – arról kell gondoskodni, hogy ne legyenek a felső láncszemek túl gyengék, az alsók túl nehezek a teherhez. Mivel ez nem így történt, mivel ez az államjognak és a magántulajdonnak a középkorban általános összekötöttese és ennek szükségszerű változékonysága mellett lehetséges sem volt, ezért a rendszer nem maradhatott fenn; annál kevésbé, mivel ahhoz, hogy fennmaradhasson, az lett volna szükséges, hogy az államrend elvét mindenre kiterjesszék, holott a középkorban a nem szabadok egésze állt az általános államjogon, mondhatni, az államon kívül. – De ha a középkorban annak a haladásnak az alapját keressük, amely a korszaktól sem anyagi, sem szellemi tekintetben nem vitatható el, akkor arról győződhetünk meg, hogy ennek oka mindenképpen a hűbériségnek az államra alkalmazott alapelveiben keresendő, és hogy a középkori államban létező tagozódás oly üdvös következményekkel járt,

melyeket sem a műveltség alacsonyabb foka, melyen a középkor kezdetén az emberiség állt, sem pedig a szomorú alávetettség, mely alatt minden nép nagyobb része szenvedett, nem volt képes hatástalanítani.

Vagy elfordítjuk szemünket az igazságról, s a középkor azon megjelenítéséhez tartjuk magunkat, amely dajkamesékből, lovagregényekből vagy a francia enciklopédisták történeti kutatásaiból²⁰ elsajátítható, vagy pedig el kell fogadnunk, hogy a középkori államberendezkedésben voltak bizonyos elemek, melyek előmozdították a haladást, hiszen a viszonyok elfogulatlan vizsgálata mellett nem tagadható sem egy, a viszonyokhoz képest kifejezetten magas kultúra megléte a középkor második felében, sem pedig az, hogy viszonylagosan soha nem haladt gyorsabban előre a civilizáció, mint az a 11. és 16. közötti öt évszázadban történt.⁸

Ha ez nincs ínyünkre, és a középkori intézményeket mindenestül el akarjuk ítélni, akkor a haladást csak három okkal magyarázhatjuk:

Vagy tisztán az emberi természet folyománya, amely a haladásra való hivatását oly intézmények között is ki tudta nyilvánítani, melyek annak csak akadályokat gördítettek az útjába.

Vagy pedig a haladás a középkori viszonyok nem államjogi, hanem magánjogi részének tudható be.

Vagy pedig minden haladás kizárólag a kereszténységnek köszönhető.

Az első vélemény oly határtalanul szépen hangzik, hogy csak sajnálhatjuk teljességgel hamis voltát, hiszen – hogy más példát ne hozunk – nemcsak Kína, azaz szokásos számítások szerint az emberi nem közel egyharmada²¹ bizonyítja, hogy a tetszetős szabály alól nagy kivételek vannak, hanem azért is, mivel a haladás legnagyobb bizonyítéka éppen az, hogy népek szét tudják törni azokat az intézményeket, melyek a haladással ellentétesek, bármilyen szilárdak legyenek is.

A második állítás nem igényel cáfolatot, hiszen jóllehet elegenden vannak, akik a szabadság hiányát a boldogság (azaz a fel nem világosult megelégedettség) feltételének tartották, azért még az állítás, miszerint a szabadság hiánya a kultúra eszköze volna, komolyan soha nem hangzott el. Egyébként ha akadna valaki, aki erre merészkednék, akkor csak a középkori városok viszonyaira kell felhívunk a figyelmét, amelyeket állami ügyekben a hűbéri jog szerint kezeltek, egyébként pedig, ami a személyekre és a tulajdonra vonatkozó magánjogi viszonyokat illeti, olyan alapelveket alkalmaztak az esetükben, melyek az újkor viszonyaihoz sokkal közelebb állnak, mint a középkoréihoz, s ahol a haladás éppen abban mutatkozik meg, mennyiben tértek el ezek az elvek a magánjog vonatkozásában koruk nézeteitől.

Ami végül a kereszténység befolyását illeti, ennek általános jótéményéről nálamnál inkább meggyőződve senki sem lehet. Azt egyébként senki nem tagadhatja, hogy a kereszténységnek a haladásra gyakorolt jótékony befolyása csak a Nyugatra, a római egyház vezetése alatt álló területre vonatkozóan említhető tagadhatatlan tényként; és hogy a Keletrómai Birodalomban, ahol sokkal több dolog maradt meg az ókor kultúrájából, annál a népnél, amely fejlődési képesség terén a többi mögött legalábbis nem maradt el, azon idő, ami a Nyugat számára a feltartóztathatlan haladás korszaka volt, éppen ellentétes hatást gyakorolt. Márpedig ha a kereszténységet újabb civilizációnk fő tényezőjének tekintjük is, akkor legalább azt el kell ismernünk, hogy csak nyugat-európai alakjában volt az. Ha mármost ez a független egyházszervezet a középkori államforma következménye volt; ha meggyőződiünk arról, hogy nemcsak a 16. századi reformáció, hanem az egész középkori katolikus egyház sem jöhetett volna létre akkor, ha Nyugat-Európa a Római Birodalom elvei szerint szerve-

²⁰ A francia enciklopédia feudalizmusról szóló fő szócikke a „Fief”. Tome XIV. Lausanne – Berne, 1779. 324. skk.

²¹ Kína lakossága 1850 körül kb. 350 millió volt. Reinhard, Marcel – Armengoud, André: Histoire générale de la population mondiale. Paris, 1961. 107.

zódott volna meg, vagy pedig abban a formában, mint a mai Franciaország és annak mintájára más államok; akkor mégis el kell ismernünk, hogy a középkori államforma legalábbis lehetvé tette azon eszközök megjelenését, miáltal a haladás, egész új kultúránk egyáltalán lehetségessé vált.

S miben áll ez az államforma, mi az elsődleges különbség közte és új államberendezkedésünk között?

1. A középkor szuverenitása feltételes – korunké abszolút.

2. Régebben is létezett hatalommegosztás; most minőség szerint osztjuk a hatalmat törvényhozó, végrehajtó, bírói hatalomra – régen mennyiség szerint körökre osztották, azonban a szuverenitás minden egyes körben tökéletes.

3. Az állampolgár léte nagyrészt az alkotmány körén kívül forgott. Vallás.^b Tudomány, iskola, ipar.

4. Különbség az államháztartásban.

Eötvös jegyzetei a Hűbériséghez

a. [A jobb oldali hasámban:] Ha az ember rendeltetése a haladás, legalábbis ha a történelem a haladást mindenütt tényként tárja elénk; ha az államtudomány feladata az emberiségtől távol tartani a szenvedést, és ezért arról kell gondoskodnia, hogy elkerülje az emberiség konfliktusait önön rendeltetésével, mely csak addig megtett útján keresztül mutatkozik meg, akkor az államtudománynak csak azt kell meghatározni, a következő lépések közül melyiket szükséges megtenni.

b. [A jobb oldali hasámban:] Még azok az országok is, ahol a szorosabb értelemben vett hűbériség nem jött létre, Magyarországon, Svédorszámban?, Kasztíliaiban, a feudalizmusnak hasonló intézményei szerveződtek meg.²²

c. [A jobb oldali hasámban:] Svájciak Burgundiával és Ausztriával²³

d. [A lábjegyzet hiányzik.]

e. [A jobb oldali hasámban:] rossz [olvashatatlan]

f. Elméletben senki nem vonhatja kétségbe azt az alapelvet, hogy mindaz, amit valaki jogának nem tart, az általános szabadság körébe tartozik. A szabadság természeténél fogva negatív fogalom, vagy akinck ez a megjelölés nem tetszik, nevezheti olyan szabálynak, ami csak addig van érvényben, amíg nem áll fenn vele szemben kivétel. A vita arról, hogy a kettő közül melyik tartható pozitív fogalomnak, az egyes joga vagy az összesség szabadsága, teljességgel jelentőség nélküli, mivel az az elmélet is, amelyik pozitívnak tételezi a szabadságot, mindazoknak kedvére kell legyen, akik a metafizikai fogalmakat bizonyosabbaknak tartják, mint azt, amit az életben látnak. Ez az elmélet, ha értelmes emberek dolgozzák ki, ugyanazon eredményhez fog vezetni, mint az ellenkezője.

Sieyesnek a sajtótörvényre vonatkozó tervezete az Alkotmányozó Nemzetgyűlés alatt²⁴ bizonyítékként szolgálhat számunkra:

²² Magyarországon az ősiség törvénye gátolta meg a nyugat-európai mintájú hűbéri rendszer kialakulását. A svédoknál a régi szakrális királyság lényegesen tovább fennmaradt, mint a germán törzseknél. A mohamedánok támadásainak visszaverése Spanyolország keresztény részében is lelassította a függőségi viszonyok kialakulását. Kammler 23.; Boutruche, Robert: *Seigneurie et féodalité*. Paris, 1959. I. kötet, 238.

²³ A burgund hercegek a Grandsonnál és Murtennél (1476) elszenvedett vereségükig fenyegették Svájcot. A Habsburgok a Zähringen-ház kihalása (1212) után szereztek birtokokat Svájcban. Az utolsót (Thurgaut) 1460-ban veszítették el.

²⁴ Sieyes, Emmanuel-Joseph abbé (1748-1836) beszédét a sajtótörvényről 1790 januárjában tartotta a francia nemzetgyűlésben. Buchez, Philippe-Joseph – Roux, Pierre-Célestin: *Histoire parlementaire de la Révolution française ou Journal des Assemblées Nationales depuis 1789 jusqu'en 1815*. 40 kötet, Paris, 1834-1838. (a továbbiakban: Buchez – Roux) IV. kötet, 273. skk. Eötvös saját példányában

Le public s'exprime mal lorsqu'il demande une loi pour accorder ou autoriser la liberté de la presse. Ce n'est pas en vertu d'une loi que les citoyens pensent, parlent, écrivent et publient leurs pensées; c'est en vertu de leurs droits naturels; droits que les hommes ont apportés dans l'association, et pour le maintien desquels ils sont établis la loi elle-même et tous les moyens publics qui la servent.²⁵

És mi következik ebből: a libertà embraces tout ce qui n'est pas à autrui la loi n'est là que pour empêcher qu'elle ne s'égare – si l'on veut que la loi protège en effet la liberté du citoyen, il faut qu'elle sache réprimer les atteintes qui peuvent lui être portées. – La liberté de la presse, comme toutes les libertés doit donc avoir ses bornes.²⁶

Minden szabadságnak megvan tehát a maga határa, s ezáltal, hogy határai vannak, válik pozitív joggá. Ha nem fogadjuk el ezeket a határokat, akkor a szabadsággal szemben álló jogok addig terjeszkednek, amíg a szabadság egész mozgási körét bekebelezik. E tekintetben minden jognak ugyanaz a természete, mint a tulajdonjognak. Itt is azt mondhatjuk, hogy a világ mindenkié: e mondatot pozitívnak fogadhatjuk el, míg a magántulajdon csak mint ennek az elvnek a negatívja, a szabály alóli kivételnek tekinthető. Tétélezzük fel, hogy mindenkinek ez a joga például egy közös legelőnél nincs kijelentve mint jog, akkor a magántulajdon rövidesen mindent bekebelez, ami közös.

g. Ha a civilizáció előrehaladásáról beszélünk, akkor nem valamely osztály vagy város növekvő műveltségéről van szó, hanem egyidejűleg arról a nagy területről, melyen a műveltség elterjedt. A haladás az ókorban soha nem volt oly általános, mint a középkorban.

h. Ki tagadhatná, hogy a Legfőbb Lény ünnepe (fête de l'être suprême)²⁷ csak az abszolút népszuverenitás elvének logikus alkalmazása.

Szabad verseny

Az ember feladata: haladás. Minden haladás a szabadság függvénye. Megismertük a szabadság következményeit. Hasznára vált a fejlődésnek. Az emberiségnek soha nem volt akkora hatalma az anyagi világ felett, mint ma. A szellem területén soha nem történt több és nagyobb tett. A szabad verseny csodát művelt – de milyen áron? A szabadság a gyengébb elnyomásához, a szabad verseny milliók nyomorához vezetett, és még azok is, akik látszólag győztek a szerencsésért folyó általános versenyfutásban, ezáltal a legtisztább öröm forrását elvesztették. Az anyagiasságba süllyedt ember, úgy tűnik, csak azért emelkedett a Föld urává, hogy teljességgel szolgáljává váljék, és a legnemesebbek szomorúsággal fordulnak el a förtelmes színjátéktól, ami előttük tárul, bárhova tekintünk. Már felszólamlottak panaszok a haladás ellen, visszasóvárogva a múlt boldogságát. Már számosan vannak, akik minden tapasztalat ellenére azon elvet vallják, hogy az igazi haladás nem a szabadságtól függ, ennek eszköze

aláhúzta a tartalomjegyzék vonatkozó utalását: „Rapport de Sieyes sur la législation de la Presse”, Buchez – Roux 480. Vö. Eötvös József könyvtára – Die Bibliothek von Joseph Eötvös. Szerkesztette: Gárgó Gábor. Budapest, 1995. 98. sz. tétel.

²⁵ A közvélemény rosszul fejezi ki magát, amikor törvényt követel, amely hozzájárulna a sajtó szabadságához avagy engedélyezné azt. A polgárok nem valamely törvény értelmében gondolják el, mondják ki, írják le és teszik közzé gondolataikat, hanem természetes jogaik értelmében. Olyan jogok értelmében, amelyek az emberek magukkal hoznak a társulásba, és amelyek megtartásáért hozzák létre magukat a törvényeket és az összes nyilvános eszközt, ami azokat szolgálja. Buchez – Roux 274.

²⁶ A szabadság mindent magában foglal, ami nem a másé; a törvény csak arra való, hogy megakadályozza, nehogy a szabadság túlterjeszkedjék. Ha azt akarjuk, hogy a törvény valóban megvédje a polgár szabadságát, akkor képesnek kell lennie az ellene irányuló esetleges támadások visszaverésére. A sajtószabadságnak, mint minden szabadságnak, meg kell hogy legyenek a maga korlátai. Buchez – Roux 274., rövidített idézet.

²⁷ A II. év Floréal 18-án (1794. május 7-én) Robespierre kezdeményezésére alapított ünnep. A II. év Prairial 20-i (1794. június 8-i) ünnepségen Robespierre vállalta magát a főpapi szerepet.

sokkal inkább minden munka megszervezésében, minden erő egy célnak való alárendelésében keresendő,²⁸ mivel teljességgel lehetetlen, hogy Isten az emberiségnek a haladást mint célt és ennek eszközt úgy adta volna, hogy ezáltal határtalanul szerencsétlen legyen.

Sokat írtak már a szabad verseny eszméjéről,²⁹ üdvös vagy káros következményeinek mindegyikéről kötetek egész sorát állították össze. Káros oldala tagadhatatlan:ⁱ a kérdés csak az, hogy ez valóban a szabad verseny eszméjének köszönhető-e, vagy pedig sokkal inkább azoknak a körülményeknek, melyek között azt alkalmazni igyekeznek?

A középkor valamennyi viszonya előjogokon alapult: a francia forradalom után az előjogok helyét egy csapásra a szabad verseny foglalta el. A nagy, végtelen változás nem korlátozódott az élet és az ipar egyes ágaira, hanem kiterjedt az egész életre, valamennyi kapcsolatra, aminek révén az ember dicsőséget vagy kenyeret szerezhet magának. A kereszténység bevezetése óta nem ment végbe ennél nagyobb változás. Annak a változásnak, ami Rómában akkor ment végbe, amikor a plebejusok részesültek az államhatalomban,³⁰ sőt magának a polgárjognak a kiterjesztése Itália és a provinciák valamennyi szabad lakójára,³¹ a hatása éppen olyan nagy volt, mintha a római polgárjogot hirtelen valamennyi rabszolgára kiterjesztették volna.

Konkurencia új

Állam régi

Védelem az általános választójog révén

Illuzórikus

Commune

Eszköz a különböző osztályok egyesítésére: a gazdagokat [olvashatatlan] tenni.

Róma – Robe[?]³²

Az egyes ember minden kapcsolatában, a társadalmi élet valamennyi viszonyában a francia forradalom óriási felfordulást vitt véghez. Csupán egy dolog maradt majdnem érintetlen: az egyes polgár és az állam közötti viszony, sőt ez a viszony ennek az eseménynek a hatására csak még nyomasztóbbá vált.

E mondat magyarázatot kíván. A francia forradalmat – különösen az utóbbi idők eseményeire való tekintettel – oly gyakran nevezik par excellence politikainak, hogy annak a véleménynek, miszerint e nagy eseménynél a politikai fordulat messze elmaradt a társadalmi mögött,³³ heves ellenállásba kell ütköznie. S mégis: erről nyugodt megfontolás után mindenki meggyőződhet.

A francia forradalom az államot illetően csak azt az utat követte, amelyen a francia királyok a centralizáció irányába haladtak.

A királyság kétségbevonhatatlan credménye – ne térjünk ki arra, az emberiség előnyére vagy hátrányára –, hogy a romokból, melyekre a világ a középkorban szétesett, az újkor valamennyi nagy államát megalkotta. A királyság abszolút hatalma az alapja államainknak, és ennél fogva az állam fogalmának az abszolút hatalomával azonosnak kell lennie. A francia forradalom ezt egyáltalán nem változtatta meg, csupán arra törekedett, hogy a fogalmat minden következményével együtt a gyakorlatban megvalósítsa, s e célját nagyrészt el is érte.

A királyság alapja a történeti jog.

Szentesítője a vallás.

²⁸ Blanc, Louis: Organisation der Arbeit. Nach der neunten, umgearbeiteten und durch ein Kapitel vermehrten Auflage des Originals übst. von Robert Prager. (Bibliothek der Volkswirtschaftslehre und Gesellschaftswissenschaft. Begründet von F: Stöpel. Fortgeführt von Robert Prager. VIII.) Berlin, 1899. (a továbbiakban: Blanc) 90. skk.

²⁹ Például Blanc 27.

³⁰ Az i. e. 5. sz. elejétől voltak a plebejusoknak tribunusaik.

³¹ 212-ben a Consuetudo Antoniana által.

³² Utólagosan a szövegbe illesztett utalószavak, melyeket Eötvös később sem fejtett ki bővebben.

³³ Lásd ehhez a bevezető tanulmányt.

Az eszme, melynek köszönhetően az egyes ember a koronát biztonsággal birtokolta, az örökölhetőség eszméje.

Ennélfogva a királyságnak mindenütt, ahol érdekeit megfontoltan képviselte, el kellett ismernie abszolút hatalmának háromszoros korlátozását.

A francia forradalom előtt a trón még nem műtárgy volt, amit középkori mintára kifaragtak, arannyal és bársonnyal borítva meghatározott helyre állítottak. Gyökereit mélyen a történelem talajába eresztette: hogyan is akarhatta volna az, aki elfoglalta, a történeti talajt megengatni?

A határok, melyeket a vallás a trón befolyása céljára állított, egyúttal a legszilárdabb védőbástyául is szolgáltak minden támadás ellen.

Az örökösödés eszméjét még ott is tiszteltben tartották, ahol zavarónak tűnt. Bármennyire ésszerűtlennek tűnik is a bírói állások örökölhetősége Franciaországban,³⁴ bármennyire célszerűtlen is volt, hogy bizonyos magas állami állásokat és kitüntetések magántulajdonnak tekintsenek, amelyek az elsőszülöttségi jog szerint öröklődtek, az, aki ennek az elvnek a hatálya révén volt a legfőbb bíró,³⁵ s az ország első hivatalát foglalta el, nem léphetett föl az elv ellen.

A francia forradalom minderre nem volt tekintettel.

Miután az egész állam filozófiai elvek alapján átalakult, abszolút hatalmának eszméjét minden vonatkozásban szabadon követhették. S így is tettek. A francia forradalom csak a megvalósulása annak az államberendezkedésnek, amelyről XIV. Lajos legboldogabb pillanataiban álmodhatott.

Az individuum mint olyan épp úgy áll szemben az államhatalommal, mint XIV. Lajos korában. Talán jobban védve van az önkény ellen (jóllehet ezt is nehezen jelenthetjük ki, mivel a rendkívüli állapotok az alkotmányos államokban oly megszokottá váltak), de egyébként az államhatalom az individuummal szemben ugyanolyan korlátlan, mint egykor. Az egyetlen különbség az, hogy ezt a hatalmat a nép nevében gyakorolják, és ő maga a befolyás egy tízmilliomod részére³⁶ igényt tarthat.

Hogy ez a befolyás – még ha a legteljesebb egyenlőséget feltételezzük is – mire korlátozódik, könnyű kiszámítani.

A jog, hogy ötvenezer választóval együtt részt vegyünk valamely népképviselő megválasztásában, aki a választóinak nem felelős, és aki ötszáz másikkal együtt törvényt hoz,³⁷ s a kormányt mindenben, amiben ez gyakorlatilag lehetséges, felelősségre szoríthatja, csak éppen azon a területen nem, amely az egyes választót a legközelebből érinti: az egyes közösségek igazgatását illetően. El kell ismerni, ha ez a viszony a szabadság minden jótéteményét credményezi, akkor nincs miért kételkedni a hasonlenszenvi gyógymódokban.³⁸

³⁴ A 15. századtól kifejlődő anomáliaja a francia jogszolgáltatásnak. Első fázisában a hivatal megvásárolhatóságát helyi szinten ismerték el; a következő lépésként a király a gyakorlatot átvette, de a hivatal viselőjét előnyéből kirekesztette; harmadik fázisában ez utóbbiak is részesedtek előnyöiből, míg utolsó, negyedik fázisa a hivatalok örökölhetőségét hozta magával. I. Ferenc (1494-1547) uralkodásának idejében egyes személyek különös kegyként még életükben rendelkezhetek örökösükről. Schill, Hanns J.: Die Stellung des Richters in Frankreich. (Rechtsvergleichende Untersuchungen zur gesamten Strafrechtswissenschaft. Hrsg. von Edmund Metzger, Adolf Schönte und H.-H. Jeschek. Neue Folge. Heft 26.) Bonn, 1961. (a továbbiakban: Schill) 58., 62.

³⁵ A középkori francia felfogás szerint a király a jog forrása és megtestesítője, „summum iustitiae caput”, s ennek értelmében a legfőbb bíró is volt. Schill 23.

³⁶ Ennyi volt a választók száma az 1849. májusi franciaországi választások során. Az 1848. februári forradalom után a választójogot minden huszonegy év feletti férfira kiterjesztették, s így a választásra jogosultak száma 250 ezerrel tízmillióra emelkedett. Campbell, Peter: French Electoral Systems and Elections since 1789. London, 1958. 10.

³⁷ A francia képviselőház tagjainak száma hétszáz volt.

³⁸ A homöopátiás gyógymód, melyet Samuel Hahnemann talált fel és dolgozott ki, a 19. század közepén volt virágkorában. Hahnemann a tünetet a hasonló tünetet kiváltó kemikália minimális adagjával

Eötvös jegyzete a Szabad versenyhez

i. Thiers és sokan mások őszintén azt próbálják bizonyítani, hogy az anyagi jóléte mindenkinek emelkedett, a dolgozó osztályoké is,³⁹ amiből az következik, hogy az ezeknél tapasztalható elégedetlenség csak az agitáció mesterségesen előidézett és ennél fogva átmeneti eredményének tekinthető. Azonban mivel az ember elégedettsége nem a kenyér és a hús bizonyos mennyiségétől függ, hanem attól a viszonytól, melyben vágyai és mindaz, amit birtokol, egymással szemben állnak, és mivel az elégedettség nem az egyes ember abszolút, hanem relatív helyzetétől függ, s ez a relatív helyzet jelentősen rosszabbodott: – ezért még ha az anyagi jólét növekedése jelentős volna is, az uralkodó elégedetlenséget mégis a jelenlegi körülmények szükség szerű következményének kell tekintenünk.

Sajtó alá rendezte, fordította és a jegyzeteket írta: Gángó Gábor

kezelte. Eötvös maga is rendszeresen részt vett efféle kúrákon a Rajna-fürdőekben: a gyógy mód ironikus bemutatása egyik motívuma utolsó regényének: *A nővéreknél* (1857).

³⁹ Thiers, Louis-Adolphe: Über das Eigenthum. Ins Deutsche übersetzt von P. E. Obermayer. Mannheim, 1848. 33.